

УДК 342.74-054.6(477)

Є. Ю. Петров

Конституційні обов'язки іноземців в Україні

Проаналізовано конституційні обов'язки іноземців в Україні та їх особливості порівняно з конституційними обов'язками громадян України. На підставі проведеного дослідження визначено обсяг конституційних обов'язків іноземців в Україні та їх закріплення в законодавстві України.

Прийняття в Україні демократичної Конституції 1996 року та ратифікація ряду міжнародних договорів у сфері прав людини стали важливим кроком на шляху становлення нашої країни як правової держави. В Україні, окрім її громадян, проживають

© Петров Є. Ю., 2012

також особи без громадянства та іноземці, яких з кожним роком стає все більше. Це актуалізує проблему визначення їх правового статусу. Обов'язки як одна з основних складових частин правового статусу особи (в тому числі й іноземця) потребують особливої уваги, на рівні з правами та свободами, адже неможливо уявити людину, яка має лише права без обов'язків чи виконує лише обов'язки, та не має прав. Свобода лише тоді стає реальною, коли знаходиться в межах порядку, оснований на праві, а порядок і є єдністю прав та обов'язків. Вищевказана проблематика хоча і розглядається в юридичній літературі (зокрема такими вченими, як: В. Д. Андрієнко, О. Д. Анікієва, С. П. Бритченко, С. Ф. Константинов, В. В. Кравченко, Ю. М. Тодика, С. Б. Чехович), але потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення конституційних обов'язків іноземців в Україні на основі обов'язків громадян України.

Забезпечуючи права і свободи людини (в тому числі й іноземця), держава, у свою чергу, вимагає від неї певної поведінки, що формується в системі юридичних обов'язків.

На думку деяких науковців, обов'язок – це об'єктивно обумовлена вимога держави до особи діяти чітко визначеним у законі чином або утриматися від здійснення певних дій [1, с. 141]. На думку В. В. Кравченка, обов'язок характеризується такими рисами:

1) на відміну від суб'єктивного права, юридичний обов'язок – це категорія необхідної поведінки людини, його реалізація не повинна обумовлюватися бажанням людини;

2) обов'язок – це завжди певне обмеження прав людини. Людина повинна коритися певним правилам, щоб у здійсненні своїх прав і свобод не завдавати шкоди іншим людям. Необхідність установлення обов'язків прямо передбачається міжнародно-правовими документами. Так, наприклад, у ч. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права йдеться, що право людини на вільне вираження свого погляду пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають установлюватися законом та бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає заборону пропаганди війни, виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті [2].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 4) допускається можливість обмеження в національному законодавстві прав, закріплених у пакті, але лише таких, що визначаються законом, і лише настільки, наскільки це є сумісним із природою зазначених прав, і тільки з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві [3];

3) виконання обов'язку забезпечується спеціальним механізмом, який має держава. За невиконання обов'язку держава встановлює юридичну відповідальність [1, с. 141–142].

Конституція України виходить із принципу рівності обов'язків, який означає, що жоден громадянин не повинен звільнятися або ухилятися від обов'язків, вони рівномірно мають поширюватися на всіх громадян, іноземців та осіб без громадянства. Однак деякі обов'язки на останні дві категорії не поширюються.

Поява в Конституції України нових основних обов'язків громадян, самостійна цінність конституційних обов'язків (поряд із суб'єктивними правами) у регулюванні суспільних відносин як елемента конституційного статусу людини і громадянина уможливорює їх самостійну класифікацію. У літературі конституційні обов'язки людини і громадянина класифікуються за різними критеріями:

1) за характером зв'язку особи і держави: а) обов'язки людини; б) обов'язки громадянина;

2) за основними сферами життєдіяльності особи: а) особисті; б) політичні; в) соціально-економічні; г) культурні; ґ) екологічні;

3) за способом закріплення: а) прямо закріплені в Конституції України; б) ті, що випливають з тлумачення Основного Закону;

4) за функціональною спрямованістю (дією): а) дія яких спрямована на охорону та захист конституційного ладу України та його основ; б) дія яких спрямована на забезпечення законності і правопорядку в державі; в) що спрямовані на розвиток економічної системи, на забезпечення екологічної безпеки країни;

5) за їх адресатами – обов'язки щодо: а) держави; б) суспільства, інших людей; в) себе;

б) за характером здійснення: а) реалізуються в конкретних правовідносинах; б) здійснюються в загальних (конституційних) правовідносинах;

7) за формою здійснення: а) індивідуальні; б) колективні;

8) за часом реалізації: а) постійні; б) тимчасові;

9) за характером забезпечення – обов'язки, для здійснення яких із боку держави: а) вимагається створення певних матеріальних благ, правозастосовна діяльність; б) не вимагається особливої активності, достатньо підтримання громадського порядку й законності [4, с. 134–135].

Вважаємо доцільним коротко охарактеризувати конституційні обов'язки іноземців на основі закріплених у Конституції України обов'язків людини і громадянина.

Одним із найважливіших обов'язків, покладеним не лише на громадян, а й на іноземців та осіб без громадянства, на наш погляд, є *обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей* [5, ст. 68]. Цей конституційний обов'язок не обмежується лише виконанням Конституції і законів, а означає, що кожен

повинен додержуватися і підзаконних актів, актів органів місцевого самоврядування. Йдеться про дотримання принципу законності [4, с. 135].

У загальній теорії права зазвичай розрізняють три основні форми здійснення, реалізації дозволяючих, забороняючих та зобов'язуючих юридичних норм: їх використання, виконання й додержання. У коментованому приписі йдеться тільки про останню з цих форм правореалізації. Однак, як відомо, будь-яка забороняюча норма може бути сформульована як норма зобов'язуюча (заборона певної дії — це не що інше, як обов'язок утримуватися від вчинення такої дії), і навпаки: будь-який юридичний обов'язок може бути переформульовано на заборону (обов'язок вчинити певну дію є, інакше кажучи, заборобою утримуватися від її невчинення). Тому коментований припис поширюється не тільки на забороняючі, але й на зобов'язуючі юридичні норми, що їх вміщено в Конституції України.

І ще одну суттєву заборону (а тим самим і обов'язок) для кожної людини встановлює положення, котре розглядається: не посягати на права і свободи, честь та гідність інших людей. Хоча це положення спрямоване на регулювання людських взаємин, держава все ж покладає на себе підтримку певного режиму стану цих взаємин.

Слід звернути увагу на те, що цей конституційний припис забороняє посягати на права і свободи, честь і гідність людей незалежно від того, закріплені чи не закріплені вони в Конституції, в законах України [6, с. 333–335].

Даний обов'язок надзвичайно важливий для іноземців та осіб без громадянства у зв'язку з тим, що не можна допустити, щоб хтось із осіб, які проживають у країні, мав привілеї не дотримуватися законів та Конституції, що діють в даній державі. Цей обов'язок для іноземців передбачений також у ч. 3 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 [7].

Також важливим конституційним обов'язком для нормального розвитку і функціонування держави є *обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом* [5, ст. 67].

Обов'язок по сплаті податків і зборів, закріплений ст. 67 Конституції України, деталізується Податковим кодексом України та іншим податковим законодавством України.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом порядку, становить податкову систему України [8, ст. 6].

Установлення загальнодержавних та місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом України, забороняється [8, ст. 10].

Платниками податків в Україні визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом. Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами [8, ст. 15].

Резидентами згідно з Податковим кодексом вважаються:

а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;

в) фізична особа – резидент – фізична особа, яка має місце проживання в Україні.

У разі якщо фізична особа має місце проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо така особа має місце постійного проживання в Україні; якщо особа має місце постійного проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні. У разі якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна визначити, або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року.

Достатньою (але не виключною) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності в Україні.

Якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, використовуючи попередні положення цього підпункту, фізична особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України [8, ст. 14.1.213].

Нерезидентами згідно з Податковим кодексом вважаються:

а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва

та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні;

в) фізичні особи, які не є резидентами України [8, ст. 14.1.122].

Нерезиденти здійснюють свою діяльність через постійне представництво – постійне місце діяльності, через яке повністю або частково проводиться господарська діяльність нерезидента в Україні, зокрема: місце управління; філія; офіс; фабрика; майстерня; установа або споруда для розвідки природних ресурсів; шахта, нафтова/газова свердловина, кар'єр чи будь-яке інше місце видобутку природних ресурсів; склад або приміщення, що використовується для доставки товарів [8, ст. 14.1.193].

Отже, іноземці згідно із законодавством України можуть бути:

– резидентами, якщо вони: мають місце постійного проживання в Україні; мають більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні; перебувають в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року; зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в Україні;

– нерезидентами, в інших випадках.

Треба враховувати, що конституційне закріплення має саме обов'язок сплачувати податки і збори. Тобто податкове законодавство уточнює імперативне веління своєчасної сплати податків та зборів у повному обсязі відповідно до податкового обов'язку. Зміст цієї норми передбачає реалізацію односторонніх наказів з боку держави, коли їх реалізація не може мати ніяких ознак угоди, ніяких рис реалізації зустрічних зобов'язань [6, с. 332].

Іноземці зобов'язані сплачувати податки і збори на загальних підставах, окрім деяких особливостей, установлених законодавством України та міжнародними договорами.

Наприклад, Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21.01.1993 р. з наступними змінами встановлюється, що державне мито справляється:

а) за оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну, виїзду з України та транзитного проїзду через територію;

б) за видачу документів іноземцям і особам без громадянства про запрошення в Україну;

в) за видачу або продовження строку дії посвідки на постійне та тимчасове проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства;

г) за продовження строку дії візи для в'їзду в Україну, транзитного проїзду через її територію (перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства);

г) за видачу іноземцям і особам без громадянства посвідки на проживання замість загубленої [9].

Від сплати державного мита в Україні звільняються:

- іноземці, яким Україна надала право притулку, та особи, прирівняні до них, члени їхніх сімей та їхні діти – за видачу їм документів на виїзд за кордон;

- іноземці – за видачу документів для в'їзду в Україну та виїзду з України, якщо на умовах взаємності передбачено звільнення від сплати державного мита відповідними міжнародними угодами, укладеними між Україною та іншими державами, а також громадяни інших держав, які виконують функції почесних консулів України [9].

Частина 2 ст. 67 Конституції України [5, ст. 67] та ст. 46–49 Податкового кодексу України [8, ст. 14.1.193] закріплюють обов'язок декларування та подання податкової декларації до органів державної податкової служби. Цей обов'язок торкається усіх податкових резидентів, до яких згідно з положеннями податкового законодавства належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають місце постійного проживання в Україні; зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності в Україні або перебувають в Україні в цілому не менше ста вісімдесяти трьох днів за звітний період. Нерезиденти не складають податкових декларацій, однак податкові декларації складаються та подаються до державних органів постійними представництвами нерезидентів в Україні, які згідно з Податковим кодексом визначені платниками податків. За результатами звітного податкового року, в якому іноземець набув статусу резидента України, він має подати річну податкову декларацію, в якій зазначає доходи з джерелом їх походження в Україні та іноземні доходи.

Обов'язок захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи встановлений ст. 65 Конституції України [5, ст. 65]. Більш детально обов'язок захисту Вітчизни врегульовано Законом України «Про оборону України» від 06.12.1991 [10]. Порядок проходження військової служби встановлений Законом України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» від 25.03.1992 [11]. Альтернативна служба існує для тих громадян, які за своїми світоглядними та релігійними переконаннями не можуть нести військову службу. У цих та інших установлених законом випадках громадяни України мають право на заміну військової служби альтернативною громадянською службою, порядок проходження якої врегульовано Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [12]. Військова служба є почесним обов'язком кожного громадянина. Тому за ухилення громадян від чергового призову на дійсну військову службу, а також за ухилення від військової служби встановлена кримінальна відповідальність [4, с. 136].

Згідно зі ст. 65 Конституції України [5, ст. 65] та ч. 6 ст. 1 Закону України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу» [11] на іноземців та осіб без громадянства не поширюється

загальний військовий обов'язок, вони не проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України.

Обов'язок шанування державних символів стосується не тільки громадян, а й іноземців та осіб без громадянства. Державні символи – прояв суверенітету України, і тому вони підлягають особливій охороні з боку держави. Законодавець навіть передбачив кримінальну відповідальність за наругу над державними символами України [13, ст. 338].

Обов'язок не заподіювати шкоду природі і відшкодовувати завдані їй збитки, встановлений ст. 66 Конституції України [5, ст. 66], має величезне значення для охорони довкілля, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, їх відновлення та відтворення. Він безпосередньо поширюється на всіх громадян України та інших фізичних осіб (іноземців, осіб без громадянства), які перебувають у межах державних кордонів України або виключної (морської) економічної зони чи континентального шельфу України.

Положення ст. 66 Основного Закону відтворюються в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 [14], який зобов'язує громадян та іноземців раціонально використовувати природні ресурси, здійснювати заходи щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан довкілля.

Невиконання зазначеного обов'язку як результат неправомірної поведінки громадянина або іноземця може бути пов'язане із заподіянням шкоди природі. Ця шкода охоплює весь матеріальний світ – навколишнє природне середовище, людину, результати її діяльності тощо.

Крім збитків, які виражені у грошовій формі, в результаті неправомірних дій громадян чи іноземців можливе заподіяння екологічної шкоди. Сутність останньої зводиться, головним чином, до певного погіршення якісного стану довкілля.

Відшкодування завданих природі збитків здійснюється в порядку цивільно-правової відповідальності.

Порядк з обов'язком не заподіювати шкоду природі Основний Закон закріплює аналогічний *обов'язок і щодо культурної спадщини*, яка становить сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів. Цей обов'язок деталізується і конкретизується в Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 [15], який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

До об'єктів культурної спадщини закон відносить місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними

території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереження, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

У разі заподіяння шкоди об'єктам культурної спадщини національного або місцевого значення, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, завдані збитки підлягають відшкодуванню.

Незаконні дії (пошкодження, руйнування, знищення), вчинені фізичною особою, в тому числі іноземцем, що призвели до істотних змін пам'яток їхніх територій, охоронюваних археологічних територій, а також їхніх частин, тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Застосування фінансових санкцій, адміністративних стягнень або кримінального покарання не звільняє винного від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану власникові пам'ятки або уповноваженому ним органів, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією. Шкода, завдана власникові пам'ятки або уповноваженому ним органів, особі, яка набула права володіння, користування чи управління пам'яткою, охоронюваною археологічною територією, відшкодовується відповідно до закону.

Особи, які завдали шкоди пам'яткам, їхнім територіям (у тому числі незаконним будівництвом), зобов'язані відновити пам'ятки та їхні території, а якщо відновлення неможливе, – відшкодувати шкоду відповідно до закону [6, с. 328–330].

Законодавство України встановлює деякі обов'язки, які стосуються виключно іноземців, наприклад:

- іноземці, які тимчасово проживають або тимчасово перебувають на території України, зобов'язані виїхати з України не пізніше дня закінчення відповідного строку їх перебування на території України;

- іноземці та особи без громадянства під час проходження прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон зобов'язані подати свої біометричні дані для їх фіксації;

- іноземці та особи без громадянства зобов'язані подавати інформацію про підтвердження наявності фінансового забезпечення на вимогу уповноважених законом службових осіб;

- іноземець або особа без громадянства зобов'язані самостійно залишити територію України у строк, зазначений у рішенні про примусове повернення [7].

Отже, враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що обсяги конституційних обов'язків іноземців та громадян України дещо відрізняються, в основному це стосується особливостей конституційних обов'язків іноземців, установлених законодавством України та міжнародними договорами. Так, наприклад, на

іноземців не покладений обов'язок захисту Вітчизни, однак вони мають деякі обов'язки, які стосуються виключно їх.

Список літератури: 1. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2004. – 512 с. 2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. 3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042. 4. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2010. – 416 с. 5. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 6. Конституція України : наук.-практ. комен. / ред. кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право ; К. : Ін Юре, 2003. – 808 с. 7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : закон України від 22.09.2011 № 3773-VI // Голос України. – 25.10.2011. – № 199. 8. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. 9. Про державне мито : декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93>. 10. Про оборону України : закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106. 11. Про загальний військовий обов'язок та військову службу : закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 12. Про альтернативну (невійськову) службу : закон України від 12.12.1991 № 1975-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188. 13. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 14. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. 15. Про охорону культурної спадщини : закон України від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

Надійшла до редколегії 17.12.2012

Проанализированы конституционные обязанности иностранцев в Украине и их особенности сравнительно с конституционными обязанностями граждан Украины. На основании проведенного исследования определены объём конституционных обязанностей иностранцев в Украине и их закрепление в законодательстве Украины.

The constitutional duties of foreigners in Ukraine and their features compared with the constitutional duties of citizens of Ukraine are analyzed. On the basis of the conducted research the volume of constitutional duties of foreigners in Ukraine and their fastening in the legislation of Ukraine are defined.